

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРАВОВУ СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Пампура Максим Валерійович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 316.4

Розкрито сутність та зміст поняття «правова свідомість». Досліджено характер впливу сучасних трансформаційних процесів на розвиток правової свідомості у посттоталітарному суспільстві. Проаналізовано особливості стану правової свідомості населення на сучасному етапі процесів глобалізації, демократизації та модернізації українського суспільства.

Ключові слова: правова свідомість, трансформація, трансформаційні процеси, посттоталітарний розвиток, глобалізація, демократизація, модернізація.

Раскрыты сущность и содержание понятия «правовое сознание». Дан анализ характера влияния современных трансформационных процессов на развитие правового сознания в посттоталитарном обществе. Определены особенности состояния правового сознания на нынешнем этапе процессов глобализации, демократизации и модернизации украинского общества.

Ключевые слова: правовое сознание, трансформация, трансформационные процессы, глобализация, демократизация, модернизация.

The essence and content of the notion «legal consciousness» are considered. The interrelation of the contemporary transformational process and development of legal consciousness in post-totalitarian societies is analyzed. The content and main features of legal consciousness in the conditions of globalization, democratization and modernization processes in Ukraine are determined.

Key words: legal consciousness, transformation, transformational processes, post-totalitarian development, globalization, democratization, modernization.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні у сучасному світі, зумовлюють зміни у політичних і правових системах окремих суспільств, у тому числі й щодо правової та політичної свідомості на рівні як окремих осіб, так і всього суспільного організму. Як відзначають сучасні дослідники, кінець ХХ – початок ХХІ ст. – це час трансформації світу на глобалізаційних принципах, що кардинальним чином впливають на всі сфери життя сучасного суспільства – політичну, соціально-економічну, духовну та, безумовно, правову [1, с.146].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу правосвідомості, її сутності, структури, особливостей формування і розвитку присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Агеєва, П. Баранов, К. Бельський, М. Вовченко, В. Демічева, О. Денисова, І. Жданов, Г. Єфремова, О. Лукашева, Т. Мартинюк, В. Мухін, В. Нерсисянц, А. Рагінов, О. Скакун, М. Соколов, Я. Турбова та ін.

Невирішені раніше проблеми. Під впливом різноманітних процесів розвитку суспільства правова свідомість піддається постійним змінам, контури яких визначає як зовнішня,

так і внутрішня логіка розвитку соціуму, що й визначає актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження впливу сучасних трансформаційних процесів на правову свідомість населення, що передбачає уточнення змісту поняття «правосвідомість», визначення основних факторів, що впливають на формування та розвиток правосвідомості, аналіз впливів, що завдають на функціонування правової свідомості населення процеси глобалізації та демократизації як основні трансформаційні процеси сучасності.

Виклад основного матеріалу. Правосвідомість є невід'ємним елементом політико-правового життя суспільства. Вона є відображенням у духовному житті людей їх правового буття – всієї різноманітності правових відносин, правових процесів та явищ. У сучасній юридичній науці правосвідомість сьогодні розглядається як певна сукупність уявлень, поглядів, оцінок і емоцій, за допомогою яких виражається ставлення людини та суспільних об'єднань до діючого та бажаного права [2, с.220], як особлива категорія, яка окреслює сферу суспільної, групової та індивідуальної свідомості, що відбиває правозначущі явища й обумовлюється правозначущими цінностями, уявленнями про належний правопорядок [3 с.468]. Як особлива сфера свідомості, що відбиває правову дійсність у формі юридичних знань та оціночних ставлень до права і практики його реалізації, правосвідомість за допомогою соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій визначає поведінку (діяльність) людей у юридично значущих ситуаціях [4, с.194].

За допомогою правової свідомості індивіди адаптуються у існуючому правовому просторі й набувають можливості реалізовувати у ньому відповідні специфічні функції соціальної взаємодії. Так, зокрема, сучасні дослідники відзначають, що епоха глобалізації, інформаційна епоха безпосередньо вплинула на межі, які раніше пов'язувалися із приватним життям, особистим суверенітетом, природним невідчужуваним правом кожної людини. Абсолютний пріоритет свободи людини проголошується сьогодні як універсальна цінність на міжнародному рів-

ні [5]. Під впливом глобалізації відбуваються істотні зміни у правовій системі та усіх її підсистемах, у тій чи іншій мірі вони стосуються усіх її складових елементів. Як відзначають сучасні західні дослідники, зростаюча регіоналізація та інтернаціоналізація виробництва, фінансів, ринків і торгівлі виводять економічну диференціацію та інтеграцію дедалі більше за межі можливостей держави [6]. Крім того, в умовах інтернаціонального руху народів, розвитку і поширення засобів масової комунікації, а також технологічних можливостей зв'язку і передавання інформації національні кордони мають тенденцію до розмивання, а контроль, який раніше мала держава над потоком інформації, відповідно слабшає [7]. Ці та інші тенденції світового розвитку, зокрема, – демократизація, революційні зміни у сфері солідарності та ідентичності, тягнуть за собою цілу низку наслідків – від розмиття суверенності національних держав, суспільної структурної диференціації, міжнародної економічної спеціалізації та інтернаціоналізації соціальних проблем до глобалізації культури, трансформації політичної та правової свідомості окремих громадян та груп у суспільстві.

Вплив глобалізації на правову систему та її основні складові виявляється в таких основних аспектах, як вплив на характер взаємин національних правових систем, посилення їх тісного взаємозв'язку і взаємозалежності, зміна фокуса уваги з проблем внутрішнього на проблеми глобального (світового) правопорядку та ін. [8, с.17-18].

М. Хаустова пропонує розподіляти основні фактори, що впливають на трансформацію правової системи, на об'єктивні та суб'єктивні. Дослідниця пропонує розглядати світові трансформаційні процеси як об'єктивні фактори, що завдають суттєвий вплив на політичні, економічні та правові зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві. До основних суб'єктивних факторів, що впливають на трансформацію національної правової системи, відносяться суспільна думка певної частини населення – перш за все, політичної та культурної еліти, а також поширення цінностей громадянського

суспільства, забезпечення прав і свобод особистості [9, с.167].

Вплив глобалізаційних процесів на національну правову систему позначається, зокрема, на таких її складових:

- на функціональній складовій (а саме – на процесах правотворчості, реалізації, застосування та тлумачення права, які є достатньо складними явищами, що зумовлюються відповідними соціальними, економічними, політичними, релігійними та етичними факторами;
- на інституціональній складовій, яку утворюють суб'єкти права (їх правові статуси, особливості юридичної відповідальності);
- на нормативній складовій, яку утворюють правові норми і принципи, що регулюють відносини між різними суб'єктами права, а також система права та джерела права (глобалізація актуалізує гармонізацію, уніфікацію, адаптацію, стандартизацію, імплементацію, інтернаціоналізацію права);
- на ідеологічній складовій – правовій культурі, правовій політиці та правовій ідеології, що відіграють суттєву роль у функціонуванні й розвитку всієї правової системи як важливі компоненти процесів демократичної трансформації суспільних відносин [9, с.167-170].

Правова свідомість є одним із найважливіших чинників реформування пострадянського суспільства. Так, В. Лемак відзначає, що до основних факторів, які впливають на становлення стабільної («консолідованої») демократії в постсоціалістичних (пострадянських) країнах, відносяться:

- 1) ступінь розвитку економічних відносин;
- 2) ступінь зрілості основних інститутів громадянського суспільства;
- 3) специфіка правової традиції, в тому числі тривалість перебування суспільства в умовах соціалістичного права;
- 4) ступінь взаємодії держави і суспільства з міжнародним співтовариством;
- 5) особливості правосвідомості і правової культури того чи іншого суспільства, в тому числі ступінь сприйняття ним базових європейських цінностей [10, с.37].

Таким чином, трансформація політичної свідомості, зміна системи цінностей, мо-

дернізація політичної культури постають істотною стороною демократичного транзиту, адже трансформація політичної системи багато в чому залежить від стану сукупності ідейно-політичних і інших ідентичностей, що склалися в суспільстві – без них неможливі мережеві обміни, які формують нормативні, символічні, культурні стандарти і визначають ступінь гомогенності ціннісних пріоритетів, що є однією з найважливіших умов інституціоналізації та консолідації демократії. Стабільна система ідентичностей забезпечує єдність політичних інститутів, відповідного ставлення до них, необхідних моделей поведінки, сприяючи тим самим не лише переходу до інституціональної легітимності, але й створенню умов для легітимації демократії як політичного режиму. Несформованість політичних орієнтацій, аморфність ідейно-політичної ідентичності перешкоджають розвитку як громадянського суспільства, так і політичної інфраструктури, визначаючи дисфункціональність політичних партій та інших політичних суб'єктів, які здійснюють комунікацію між громадянами і державою.

Аналіз соціально-політичної практики демократизації сучасних суспільств дозволяє виявити, що найдалше у цьому напрямку просуваються ті держави, у яких генезис демократичних інститутів відбувався поступово, а їх встановлення супроводжувалося тривалим формуванням цілісної та несуперечливої системи відповідних політико-правових цінностей [11, с.124]. При цьому одне із провідних місць займає формування адекватних потребам демократичних інститутів правової ідеології та правової психології, тобто системи розвиненої й усталеної теоретизованої й практично-орієнтованої правосвідомості та орієнтації на свободу як цінність [11, с.59]. У тих же державах, де не було тривалого історичного досвіду послідовної й широкомасштабної демократичної інституціоналізації політичної системи, процес демократизації суспільства постійно натрапляє на численні труднощі, які мають як інституціональну, так і неінституціональну, насамперед соціокультурну природу. Разом із тим демократичні принципи політичного життя позитивно

сприймаються населенням здебільшого саме тих держав, у яких соціально-економічні проблеми вирішуються успішно й ефективно. І навпаки, важке просування країн шляхом демократизації відбувається там, де соціальні та економічні питання фактично ніколи не вирішуються в інтересах громадян, внаслідок чого в суспільстві збільшується не тільки політична апатія, але й правовий нігілізм, що призводить до зростання радикальних настроїв, а іноді й навіть до певних форм прояву екстремізму [12, с.43].

Істотною рисою процесу посттоталітарної трансформації є також те, що посткомуністичні (і насамперед – пострадянські) держави запозичують західні політичні інститути, які багато в чому є нетрадиційними для національного політичного життя. У цьому контексті виникає проблема адаптації політичних інститутів до нових національно-історичних умов. Адаптація інститутів, як правило, відбувається протягом досить тривалого періоду часу, що позначається на їх ефективності.

Що стосується сучасної української держави, то становлення демократичного суспільства в ній ще далеко не завершено, навіть незважаючи на більш ніж два з половиною десятиліття демократичних перетворень. Трансформаційні процеси, що відбуваються наразі в українському суспільстві, розпочалися в політичній сфері, але, врешті, також охопили всі його інститути – і політичні, і правові, і економічні, і культурні. Відмітною ознакою посткомуністичного розвитку України є саме невідповідність між сформованою інституціональною структурою та цінностями, нормами, станом політичної і правової свідомості. Культура бере участь у створенні інститутів за допомогою наявної у ній певної системи координат, що допомагає основним політичним акторам виявляти значимі для них ресурси і правила, приймати рішення, усвідомлювати процеси, що відбуваються, та наділяти змістом як власні дії, так і дії інших політичних акторів. Розвиток демократичного процесу призводить до формування відповідних демократичному суспільству структур суспільної свідомості, що, у свою чергу, надає новій демократії певну стабільність, дозволяє

їй вирішувати більш складні проблеми, підвищує її ефективність і, тим самим, збільшує її здатність до зміцнення та подальшого розширення демократичних орієнтацій у самій масовій свідомості.

Висновки. Таким чином, в умовах соціальних трансформацій глобалізованого світу захист демократії виявляється безпосередньо пов'язаним з дотриманням певних процедур щодо функціонування демократичних інститутів, що відбивається на змісті існуючої правової ідеології та правової психології як форм правової свідомості. Дані соціально-політичні тенденції в значній мірі активізують проблему формування умов забезпечення стабільності демократичного процесу, розвиток якого може бути пов'язаним із фундаментальною переоцінкою цінностей, на яких ґрунтуються інститути демократії та правової свідомості соціальних груп і громадян. В іншому випадку соціально-політичний процес характеризується згортанням демократичних реформ і демонтажем ліберальних підстав демократії з відповідним певним обмеженням прав і свобод громадянина, що призводить до деформацій та девіацій правової свідомості громадян.

Література:

1. Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації (огляд виступів на методологічному семінарі «Національна держава і право в умовах глобалізації» (м. Київ, 19 лют. 2007 р.)) / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146-149.
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Либідь, 2003. – 320 с.
3. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 704 с.
4. Теория государства и права : учебное пособие / Н. М. Чепурнова, А. В. Серегин. – М. : Евразийский открытый ин-т, 2007. – 465 с.
5. Ковалев И. А. Противоречия в правовом сознании эпохи глобализации: социально-философский аспект / И. А. Ковалёв // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 5-3. – С. 653-657 [Электронный ресурс].

– Режим доступа: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33938>.

6. Brubaker Roger. National Minorities, Nationalizing States and External National Homeland In The New Europe / R. Brubaker // Daedalus Vol. 124 Iss. 2 (1995). – P.107-132.

7. Cable Vincent. The Diminished Nation State: A Study in the Loss of Economic Power / V. Cable // Daedalus Vol. 124 Iss. 2 (1995). – P.23-54.

8. Хачинский К. Б. Трансформационные предпосылки глобализации в реформировании и модернизации государственно-правовой системы России : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Хачинский Кирилл Борисович ; СПб. гос. инж.-экон. ун-т. – Санкт-Петербург, 2010. – 211 с.

9. Хаустова М. Трансформация правовой системы України в условиях глобализации: общетеоретические аспекты / М. Хаустова // *Legea si viata*. – 2014. – № 8-2. – С. 1166-171 [Электронный ресурс]. – Режим

доступа: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9384/1/Haustova_166-171.pdf.

10. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Лемак Василь Васильович ; Нац. юрид. акад.. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 415 с.

11. Бичахчян М. К. Правосознание как форма общественного сознания в условиях современного политического процесса / М. К. Бичахчян // *Философия права*. – 2008. – № 5. – С. 122-126.

12. Бродовская Е. В. Трансформация политической системы современного российского общества: институциональные и социокультурные составляющие : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Е. В. Бродовская ; Тульский гос. ун-т. – Тула, 2008. – 62 с.